

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ  
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

*На правах рукописи*

**МАЛАХАТ ФАРХАД ГЫЗЫ АЛЛАХВЕРДИЕВА**

**СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ  
ТЕРМИНОВ НАЛОГОВОГО ПРАВА  
В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ**

5707.01 – Славянские языки (русский язык)

**А В Т О Р Е Ф Е Р А Т**

диссертации на соискание ученой степени  
доктора философии по филологии

**Баку – 2016**

**Работа выполнена на кафедре Современного русского языка  
Бакинского славянского университета**

**Научный**

**руководитель:** *доктор филологических наук, профессор*  
**Валида Джавид гызы Исазаде**

**Официальные  
оппоненты:**

*доктор филологических наук, профессор*  
**Галина Дмитриевна Удалых**

*доктор философии по филологии, доцент*  
**Гюльшен Демиржан гызы Рзаева**

**Ведущая**

**организация:** Кафедра русского языкознания  
Бакинского государственного университета

Защита состоится « 30 » \_\_\_\_\_ 03 \_\_\_\_\_ 2016 г. в « \_\_\_\_ » часов  
на заседании Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертаций  
на соискание ученой степени доктора наук и доктора философии  
по филологии при Бакинском славянском университете по адресу: AZ  
1014, г.Баку, ул. С.Рустама, 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке БСУ

Автореферат разослан « \_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2016 г.

Ученый секретарь  
Диссертационного совета Д 02.071  
доктор философии по филологии,  
доцент

**Н.Р.Мугимова**

## ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Развитие политической и экономической структуры современного общества и новые методы управления экономикой способствовали изменениям в социально-экономической сфере общества и области налогового права. Инновации в налоговой сфере обусловили не только внедрение и функционирование новейших технологий в сфере налогообложения, но и способствовали резкому увеличению числа терминов налогово-пошлинной сферы, обозначающих понятия новой социально-экономической действительности.

**Актуальность темы диссертации** состоит в том, что термины налогового права еще не подвергались комплексному анализу с точки зрения структурно-грамматических и лексико-семантических особенностей. Термины налогообложения не изучены в словообразовательном аспекте и с точки зрения их происхождения.

Исследование истории развития русской налоговой терминологии и источников ее развития необходимо и для анализа современной теории налога.

Проблемы термина и терминологии занимают одно из ведущих мест в современной лингвистике. Особый интерес представляет изучение формирования терминологических систем, анализ процессов их развития и функционирования. Терминология в современных условиях служит не только источником получения информации, но и средством овладения специальностью. Коренные изменения в системе налогового права способствуют ее связи с такими отраслями экономики, как аудит, маркетинг, менеджмент и др.

Своеобразие терминологии налогового права состоит в ее тесной связи со словарным составом языка, слабой отграниченности от общеупотребительной лексики, недостаточно четко выраженной специализации значений ее единиц и активном использовании терминологических элементов смежных сфер экономики и права. Самыми распространенными способами использования общезыковой лексики являются: а) употребление общеупотребительных слов в налоговой терминологии без изменения их значений; б) специализация значений общеупотребительных слов.

Русская налоговая терминология, как и терминологические системы других наук, состоит, прежде всего, из слов и устойчивых словосочетаний, образованных: а) при помощи словообразовательных

средств русского языка; б) путем семантического переосмысления слов общелитературного языка; в) в результате заимствований из иностранных языков. Переход единиц общей лексики в лексику терминологическую связан с переосмыслением имеющихся в языке номинативных средств и использованием их в новых специальных значениях.

Термины налогового права характеризуются следующими особенностями: общераспространенностью, системностью, взаимосвязанностью. Налоговые термины образуют сложную систему и находятся между собой в разнообразных отношениях (полисемия, омонимия, синонимия, антонимия). Системность и взаимосвязанность терминов налогового права проявляются в существовании словообразовательных гнезд и устойчивых терминологических сочетаний, включающих основные налоговые термины.

Характер терминологии налогового права соответствует общему субстантивному характеру терминологии в целом. «Существительные воспринимаются как основные грамматические типы терминов благодаря своей прямой номинативности»<sup>1</sup>.

Номинативный характер налоговой терминологии проявляется в том, что основную массу терминологических единиц налоговой сферы составляют имена существительные и прилагательные, используемые для точного терминологического обозначения именуемых понятий и их дифференциальных признаков.

**Цель исследования** – рассмотреть особенности русской налоговой терминологии с раннего периода ее формирования до наших дней, проанализировать процессы становления, развития и функционирования терминов налогового права в русском языке.

**В диссертации поставлены следующие задачи:**

- охарактеризовать закономерности развития русской налоговой терминологии в их связи с социально-экономическими факторами;
- выделить тематические группы слов, связанных со сферой налогообложения;
- выявить отношения между терминами внутри этих групп и проанализировать связи, существующие между ними;
- проследить историю развития налоговых терминов, подвергшихся определенным структурно-семантическим изменениям;

---

<sup>1</sup> Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики. М.: Наука, 1968, с. 168

- описать основные процессы терминообразования в налогово-пошлинной сфере в диахроническом аспекте;
- выявить ведущие тенденции развития терминологии налогового права на современном этапе;
- изучить характер связей между общеупотребительной лексикой и налоговой терминологией;
- установить семантические границы налоговых терминов и особенности их функционирования на современном этапе.

**Научная новизна исследования** заключается в том, что в ней впервые осуществлен комплексный анализ терминологии налогового права в русском языке с точки зрения лексико-семантических и структурно-грамматических особенностей. В работе представлена история развития и функционирования налоговой терминологии с раннего периода ее формирования и употребления до наших дней. Выделены структурные модели терминов и терминологических сочетаний, относящихся к сфере налогообложения на современном этапе.

**Материалом исследования** послужили данные памятников деловой письменности – жалованных грамот, договоров, газетно-публицистических текстов, выборки из лексикографических источников – энциклопедий и толковых словарей, а также экономических словарей и словарей налоговой терминологии. На основе выборки была составлена картотека, включающая более 1000 единиц.

Основными лингвистическими **методами**, способствующими достижению поставленной цели и решению поставленных задач, являются описательный, статистический методы, метод контекстуального анализа. При анализе семантической структуры слов используются элементы компонентного анализа.

**Объектом исследования** является терминология налогового права в русском языке.

**Предмет исследования** – термины налогового права, включающие наименования поборов, повинностей, пошлин, сборов и обладающие специфическими лексико-семантическими, структурно-грамматическими, генетическими признаками, отражающими особенности развития сферы налогообложения с ранних периодов ее становления до наших дней.

Налоговая терминология представляет собой один из наиболее древних и развитых пластов обиходной лексики, имеющих тенденцию

к дальнейшему развитию и совершенствованию. Развитие налоговой терминологии проявляется в повышении продуктивности имеющихся словообразовательных моделей и возникновении новых, в заимствовании иноязычных и семантических трансформациях установившихся терминов.

**Методологической базой диссертации** являются фундаментальные работы в области теории языкознания, труды известных лингвистов, таких как: Г.О.Винокур, В.В.Виноградов, А.А.Реформатский, Ю.С.Сорокин, Д.С.Лотте, Д.Н.Шмелев, В.П.Даниленко, Т.А.Канделаки и др.

**Теоретическая значимость работы** заключается в разработке проблем терминологии налогового права в русском языке. Определены тематические группы налоговой терминологии, выявлены системные связи внутри групп и между ними. Описаны продуктивные способы образования терминов, изучены источники их происхождения. Исследованы вопросы системной организации терминологии налогового права, проанализированы особенности содержательного и формального аспектов терминов налогообложения. Результаты исследования позволяют внести определенный вклад в решение общих проблем лингвистической семантики и вопросов терминологии.

**Практическая значимость исследования** определяется возможностью использования полученных результатов в разработке специальных терминологических словарей, построенных по тематическому принципу, при изучении исторической и современной лексикологии, при чтении спецкурсов по общим и частным вопросам терминологии.

**На защиту выносятся следующие положения:**

1. Исследование истории развития русской налоговой терминологии необходимо для анализа современных языковых процессов в терминологии налогового права, учета семантической модификации ключевых терминов налоговой сферы, имеющих длительную историю развития.

2. Семантические особенности терминов налогового права на всех этапах их функционирования определяются динамичностью терминосистемы, выражающейся в том, что данная терминология представляет собой часть лексической системы языка, входит в другие терминологические системы, и пополняет свой состав за счет внутренних ресурсов терминообразования и иноязычного заимствования.

3. Система терминообразования единиц налоговой терминосистемы на разных этапах функционирования имеет свои специфические особенности, обусловленные процессами словообразования в общенародном языке и потребностями номинации специальных понятий сферы налогообложения.

4. Терминология налогового права на современном этапе ее развития характеризуется возрастающей словообразовательной активностью и расширением сферы употребления, сопровождающимся деспециализацией терминов и приобретением ими расширительно-переносных значений.

5. Процессы систематизации, стандартизации и интернационализации налоговой терминологии на современном этапе ее функционирования сопровождаются созданием многокомпонентных терминологических сочетаний для более точного выражения соответствующих понятий налогового права.

**Апробация диссертации.** Работа выполнена на кафедре современного русского языка БСУ. Основные положения работы и ее результаты были изложены и обсуждены в ходе международных и республиканских научных конференций. Материалы диссертации отражены в статьях и тезисах докладов.

**Структура работы.** Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка сокращений и списка использованной литературы.

## ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

**Во введении** обосновываются выбор и актуальность темы диссертации, определяются цель, задачи, и методы исследования. Раскрывается научная новизна диссертации, устанавливается ее теоретическая и практическая значимость, выдвигаются положения, выносимые на защиту.

**В первой главе** диссертации «Специфика термина как языкового средства номинации специальных понятий» дается общее представление о проблемах термина и терминологий, получивших в современной лингвистике широкое освещение и исследуемых на материале различных терминологических систем, составляющих части словарного состава языка.

В современной теории термина особую актуальность приобретают лингвистические проблемы исследования терминологий. При изучении терминологии с лингвистических позиций главным является вопрос о том, какое место занимает терминология в лексической системе современного русского языка.

Внимание ученых-языковедов и терминоведов к вопросам терминологии несомненно вызвано социально-экономическими условиями развития современного общества. Появление новых отраслей экономики и техники, науки и производства привело к так называемому «терминологическому взрыву», т.е. к массовому возникновению новых терминов, терминологических полей и целых терминологических систем. «Терминология – это та часть лексики, которая наиболее чувствительна к внешним воздействиям и, следовательно, в ней наиболее часто проявляются воздействия общества на язык»<sup>1</sup>.

Лингвистический аспект исследования терминологии, сложившийся в 40-50-е годы XX века и ставший ведущим в последние десятилетия, на современном этапе выдвигает ряд актуальных проблем, которые определяют особенности термина как языкового знака, его места в структуре современного русского языка. Многие вопросы, связанные со спецификой термина, являются дискуссионными и до конца не решенными. Это обусловлено разным пониманием термина как языкового знака и его соотношения со словом как лексической единицей.

При анализе налогово-пошлинной терминологии мы придерживаемся точки зрения тех исследователей, которые предлагают рассматривать терминологию в системе общелитературного языка, поскольку часто одни и те же лексические единицы могут одновременно выступать в роли как терминов, так и общеупотребительных слов. Кроме того, и те и другие единицы в одинаковой степени подвержены различным лексико-семантическим преобразованиям, а именно: используют одинаковые словообразовательные средства, имеют тенденцию к полисемии, омонимии, синонимии, антонимии и образуются по одним и тем же словообразовательным моделям.

«В терминологии имеют место почти все те лексико-семантические процессы, которые характеризуют лексику вообще, но

---

<sup>1</sup> Кобрин Р.Ю. Опыт лингвистического анализа терминологии: Автореф. ...дис. канд., 1983, Вильнюс, 23 с.

со своими специфическими чертами реализации этих процессов» – отмечает В.Даниленко<sup>1</sup>.

Основные проблемы и направления в терминологической науке, актуальные для современного уровня развития терминологии, в определенной мере могут быть применены и в области исторического развития терминологии, так как многие факты в современных терминосистемах определяются процессами, имеющими давнюю историю.

Исследование налоговой терминологии как системы, находящейся в движении, отражающей динамику социально-экономического развития, предполагает обращение к истории развития языка. Это связано с анализом процессов переосмысления слов, возникновения новых лексических единиц и переходом их в разряд устаревшей лексики, а также изменением системных связей между словами.

1.2. Описание терминологии как части общенародного языка предполагает рассмотрение лингвистических процессов, происходящих в терминологии и свойственных также общеупотребительной лексике: полисемии, синонимии, омонимии, антонимии. Вместе с тем лингвистические свойства специальных понятий терминологических систем имеют свои особенности, отличающие их от общей лексики.

К специфике развития категории многозначности в терминологии, отличающей ее от аналогичного процесса в общенародном языке, относится то, что в семантической структуре слова могут развиваться специальные значения, использующиеся в одной или смежных терминосистемах.

В терминологии представлена особая разновидность омонимии, когда многозначные слова превращаются в разные, использующиеся в отдельных терминологиях, термины, образующие межнаучную терминологическую омонимию.

Так, в современной налоговой терминологии используются омонимичные термины смежных сфер: *бюджет, процент, резидент, сбор, товар* и др.

Синонимия является одной из сложнейших проблем современных терминологий и как семантическое явление имеет в терминологии свои особенности, связанные с разными источниками формирования, разными способами образования.

---

<sup>1</sup> Даниленко В.П. Лексико-семантические грамматические особенности слов-терминов // Исследования по русской терминологии. М.: Наука, 1971, с.13

Антонимия в терминологии существенно не отличается от антонимии в общенародном языке, она также представлена двумя разновидностями – лексической и словообразовательной. Специфика антонимических отношений в терминологиях связана с превращением их в отношения перечисления внутри терминологического ряда.

**Вторая глава** диссертации посвящена анализу содержательных и формальных характеристик терминов налогового права с точки зрения их исторического развития. В данной главе рассматриваются особенности налогово-пошлинной терминологии с точки зрения ее тематического слова, источников формирования. Представлена структурно-грамматическая классификация и выявлены способы терминообразования в налогово-пошлинной сфере в историческом аспекте.

2.1. Налогово-пошлинная терминология с точки зрения ее предметно-тематического состава неоднородна. В сфере данной терминологии нами выделены следующие лексико-тематические группы: наименования формы налогообложения (*год, оброк, езд и др.*); наименования единиц налогообложения, (*вар, воз, выть др.*). Самой многочисленной и разветвленной является группа наименований пошлин, налогов и сборов: *бор, дань, вес, тамга, мостовщина, перевоз, вина, гибель, проторы, пересуд* и др.

2.2. Исследование лексико-тематической группы специальных терминов, объединенных понятием пошлины-повинности, с точки зрения их происхождения показывает, что в основе формирования исследуемой группы лежит исконно-русская лексика (общеславянская и восточнославянская). Большинство терминов налогово-пошлинной терминосистемы образуется на основе общеупотребительной лексики, известной и другим славянским языкам (*бор, воз, вес, вина, езд, корм, мед, крюк, неделя, мыт* и др).

Сравнительно небольшой пласт терминологической лексики составляли заимствованные из тюркских языков слова. Заимствованные слова активно включались в лексическую систему русского языка и способствовали появлению новых словообразовательных рядов по существующим в языке продуктивным моделям. Это были обозначения различных видов повинностей, пошлин, например: *тамга, ям, ясак*. Характерным для древних заимствований было то, что они на русской почве образовали производные слова, вошедшие в новых специальных значениях в лексико-тематическую группу ‘*пошлины-повинности*’: *баскачество – баскак* /тюркск./, *пудовое – пуд* /др.-герм./,

*ваганное* /др.-герм./, *кабальное* – *кабала* /тюркск./, *княжыщина* – *князь* /др.-герм./, *пова-тажное* – *ватага* /тюркск./.

2.3. Термины налогово-пошлинной сферы неоднородны с точки зрения структурно-грамматической. В рассматриваемой терминологии можно выделить два структурных типа терминов:

1. Простые термины, которые включают как непроизводные, так и производные единицы.

2. Составные термины или термины-словосочетания, различающиеся по степени семантической слитности и по структурно-грамматическим особенностям.

Простые термины представлены: 1) непроизводными словами: *мыт*, *пятно*, *бор*, *дар*, *рост*, *вес*, *пуд*, *езд* и т.п.; 2) производными словами: *вытчик*, *гибельщик*, *промыт*, *перевоз*, *бобровое*, *поватажное*, *черноборец*, *даноплатец*, *куноемец*, *мытоимец* и т.п. Составные термины представлены словосочетаниями: *вес медовый*, *полоняничные деньги*, *повозные деньги*, *гостиная дань*, *гостинные явки*, *корм проездной* и другие.

К лексико-семантическим особенностям налоговой терминологии исследуемого периода относится существование синонимических групп. Терминологические единицы, вступая в синонимические отношения, чаще всего образуют следующие типы синонимических рядов, например: *гость* – *гостиная дань*, *мыт* – *мытная пошлина*, *проездное* – *корм проездной*, *вес* – *весчее* – *весчая пошлина*, *тамга* – *таможное* – *таможная пошлина* и др. Регулярные синонимические отношения между терминами налогового права, свидетельствуют не только о системной организованности данной терминогруппы, но также и об активно действующем в языке процессе отбора терминов.

2.4. Терминологическое словообразование в период становления и формирования налогово-пошлинной терминологии основывалось на общей системе русского словообразования. Термины образовывались на базе существующих слов общеупотребительной лексики, при этом использовались наиболее характерные для языка того времени способы и модели словообразования. Однако в процессе специального словообразования вырабатывались также специфические средства и способы номинации. Основными способами терминообразования в исследуемой группе терминов являются следующие:

1. Морфологический способ терминообразования.

2. Семантический способ терминообразования.

3. Морфолого-синтаксический способ терминообразования (субстантивация).

4. Синтаксический способ терминообразования.

Морфологический способ словообразования, предполагает образование новых слов на базе имеющихся в языке основ и словообразовательных аффиксов.

Наибольшей активностью в исследуемый период отличаются следующие словообразовательные типы:

1) префиксальный – *промыт, пересуд, пожелезное* и др.

2) суффиксальный – *вытчик, заездчик, мытник, даничик* и др.

3) префиксально-суффиксальный – *погородие, протаможье* и др.

4) безаффиксный – *бор, волокита, доход, заказ, заповедь* и др.

5) сложение – *даноплатец, конокормец, мытоимец* и др.

В период становления терминологических систем особую роль играет способ образования терминов путем семантических трансформаций, происходящих в сфере общеупотребительных слов. «Семантический способ был одним из первых словообразовательных приемов создания терминологических наименований», – отмечает В.П.Даниленко<sup>1</sup>.

Слова общенародного языка переходили в специальную сферу с изменением значения, и в семантической структуре многозначных слов на основе известных значений развивались новые терминологические значения. В процесс семантической деривации включаются такие слова, как *дань, правда, продажа, суд, вина, поклон, тамга, пересуд* и др.

Новые терминологические значения были основаны на ассоциативных связях, определяемых объективными свойствами предметов и явлений действительности (действие – место действия, результат действия, объект действия и др.). Наименования предметов переносились на обозначение конкретных видов повинностей, пошлин. Так, в семантической структуре слова *вес*, обозначавшего «тяжесть», «определенный вес при взвешивании, гиря», появляется специальное значение «сбор с вешания, пошлина».

Метонимические значения специального характера развивались в семантике многих общеупотребительных слов: *бор, вес, бела (белка), год, езд, вар, двор, мед, перевара* и др.

---

<sup>1</sup> Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. М.: Наука, 1977, с. 98

Одним из наиболее продуктивных способов образования терминов налоговой сферы в рассматриваемый период является морфолого-синтаксический способ, т.е. образование новых терминов путем перехода слов одного грамматического класса в другой. В налогово-пошлинной терминологии в период ее становления ведущим способом терминообразования является субстантивация – образование имен существительных путем перехода в их разряд других частей речи.

В составе налоговой терминологии выделяется обширная группа терминов, представляющих собой субстантивированные прилагательные, которые использовались для обозначения различных видов поборов, повинностей и пошлин, например: *кабальное, корабельное, медовое, въездное, ваганное, весчее, гостинное, железное* и др.

В процессе развития терминосистем распространение получали не только простые однословные термины, но и составные термины, представлявшие собой многословные единицы, состоящие из двух или более слов.

Среди наименований налогово-пошлинной терминологии встречаются как субстантивные /именные/, так и глагольные образования. Именные составные термины состояли из сочетаний существительного, выражающего общее родовое понятие, и зависимого существительного, обозначающего видовое понятие /*дань от дыма, пошлина корм, пятина из хлеба и др.*/, из существительного с зависимым прилагательным /*побор таможенный, полоняничные явки, вес соляной, пошлина соляная и др.*/.

В рассматриваемой терминосистеме особое место занимают глагольные словосочетания: *держати по годам, ходити на бобры, платити гибель, собирати дань, платити вирное, повоз возити* и другие.

**В третьей главе** раскрываются особенности функционирования терминов налогового права на современном этапе развития русского языка.

3.1. Важнейшие общественно-политические процессы 90-х годов XX – начала XXI века повлекли за собой радикальные преобразования социально-экономической структуры современного общества и привели к существенным изменениям в лексической системе литературного языка. Политические и социально-экономические условия, сложившиеся в конце XX века, способствовали появлению большого числа заимствований и активизации употребления ранее существо-

вавшей терминологии, относящейся к экономико-финансовой, правовой, коммерческой, налоговой и др. сферам.

Взросшая роль терминологической лексики в настоящее время находит отражение в средствах массовой информации и языке художественной литературы, а также получает широкое распространение в общелитературном языке, так как именно «в недрах литературного языка – этого важнейшего фактора упорядочения литературной речи сложились механизмы отбора, селекции всех тех новаций, которые возникают, образуются в речи его носителей»<sup>1</sup>.

Терминология сферы налогообложения на современном этапе ее развития представляет собой специальную группу лексических единиц, отличающихся от общеупотребительных слов, и занимающих особое место в лексической системе языка. Появление новых отраслей экономики, таких как аудит, маркетинг, менеджмент, страхование, расширение сферы налоговой деятельности способствовали увеличению количества терминов, обозначающих новые понятия современной социально-экономической действительности. Налоговая терминология на современном этапе обозначает элементы новой системы налогообложения, отраженной в законодательных актах, юридических документах, определяющих порядок и условия организации, исчисления и взимания налогов.

В качестве материала исследования в данной главе мы использовали не только язык специальной литературы по налоговому праву, лексикографические источники, но и язык средств массовой информации, в котором наиболее полно отражаются изменения, происходящие во всех сферах языкового общения.

3.2. Термины рассматриваемой области образуются при помощи исторически сложившихся способов русского слово- и терминообразования.

Основными способами пополнения современной налоговой терминологии являются: 1) морфологический способ терминообразования; 2) семантический способ терминообразования; 3) синтаксический способ терминообразования; 4) заимствование из других языков. Налоговая терминология в целом использует те же словообразовательные средства, что и общенародный язык, отбирая наиболее продуктивные

---

<sup>1</sup> Бельчиков Ю.А. Русский язык. XX век. М.: МГУ, 2003, с. 167

для терминообразования способы в соответствии с требованиями, предъявляемыми к терминам в их реальном функционировании.

Одним из традиционных способов образования терминов является морфологический способ: аффиксальный (суффиксальный и префиксальный), сложение и аббревиация.

Выборка терминов налогового права показывает, что наиболее продуктивная словообразовательная модель – образования с нулевым суффиксом (Ø), представленные не только однословными терминами, но и многословными терминологическими сочетаниями, например: *взносы работодателей на социальное страхование, оклад налога*.

Префиксальный способ терминообразования, отличающийся меньшей продуктивностью по сравнению с суффиксальным, в налоговой терминологии представлен главным образом префиксами: *-не, -но* с помощью которых образуются термины от разных частей речи, например: *недоимка, нерезидент неустойка неформальная занятость, необлагаемый минимум, подоходные налоги, поимущественные налоги*.

В современной русской налоговой терминологии имеется ряд терминов, образованных в результате словосложения – *налогообложение, налогоплательщик*.

Широкое распространение сложных терминов в современных терминосистемах приводит к необходимости сокращения объема термина и введения разного рода аббревиатур. *Аббревиация* как продуктивный в современных терминологиях способ образования новых специальных обозначений занимает в терминологии налогового права на данном этапе видное место. Например: *идентификационный номер налогоплательщика (ИНН), налог на добавленную стоимость (НДС), налоговый кодекс (НК)*.

Одним из основных путей пополнения и расширения налогово-пошлинной терминологии на современном этапе ее развития является синтаксический способ терминообразования, с помощью которого в терминологии создаются многочисленные сложные термины.

Основными компонентами новых терминологических сочетаний являются родовые термины *налог, сбор, пошлина*, отличающиеся наибольшей частотностью и активностью употребления. Высокая частотность, словообразовательная активность, способность вступать в разного рода отношения между словами при образовании многокомпонентных терминологических сочетаний дают основание считать эти термины ключевыми в налоговой терминологии.

Сложные термины образуют различные структурные типы, отражающие грамматические особенности компонентов данных терминов и способ их объединения в структуру отдельного члена налоговой терминосистемы. Например, существительное+существительное: *носитель налога, оклад, оклад налога, субъект налога, налог на прибыль*. Модель существительное+существительное может быть расширена за счет других слов – существительных, прилагательных. Такие многокомпонентные сочетания уточняют значения основных терминов.

Терминологическая модель *прилагательное+существительное*: с структурной точки зрения представляет собой словосочетание, состоящее из существительного с определяющим относительным прилагательным: *косвенные налоги, прямой налог*.

Терминологические сочетания рассматриваемого типа могут быть построены на основе метонимической или метафорической моделей, в основе которых слова *налог, налоговый*. Так, под влиянием ассоциативных связей многословные, емкие сочетания подвергаются семантическому стяжению, что приводит к образованию устойчивых метонимических сочетаний, основанных на смежности в самих внеязыковых объектах, например: *налоговая декларация, налоговая регистрация, налоговая санкция, налоговый период, налоговое уведомление, якорный сбор* и др.

В современной налоговой терминологии, в отличие от терминосистем предшествующего периода, немало терминов – сочетаний, построенных по метафорической модели: *налоговое бремя, налоговая тайна, налоговый иммунитет*. Метафорическая модель терминологических сочетаний, также как и метонимическая модель, весьма продуктивна в СМИ.

Одним из наиболее распространенных способов терминообразования на современном этапе является использование общеупотребительных слов для обозначения специальных понятий: *возврат, доход, сбор* и др.

Важнейшим источником пополнения налоговой терминосистемы на современном этапе ее развития является заимствование иноязычных слов и выражений. Наличие большого количества иноязычных терминов, в частности, интернациональных – специфическая черта современных терминологий.

В современной налоговой системе широко используются заимствованные из западно-европейских языков, главным образом из англ-

лийского, термины для обозначения соответствующих понятий налогово-пошлинной сферы.

В рассматриваемой терминосистеме заимствованные термины нередко подвергаются *транстерминологизации*, или «терминологической контаминации», когда «термин одной области знания может быть подвергнут переосмыслению и войти в терминосистему другой науки»<sup>1</sup>. В результате процесса транстерминологизации в терминологии налогового права используются термины смежных отраслей экономики: *агент, бюджет, дивиденд, рента, иммунитет, квота, рейтинг* и др.

Активное освоение заимствованных терминов в налоговом праве проявляется в развитии словообразовательных связей. Так, термин *декларация* – *<официальное заявление налогоплательщика о полученных им подлежащих налогообложению доходах за определенный период времени>* – один из главных в налоговом праве. На основе термина *декларация* в современном налоговом праве образуется ряд производных терминов. Например: *декларант, декларирование, декларировать* и др. В словообразовательных процессах участвуют термины *домициль, трансферт – домицильный, трансфертный*.

В процессе заимствования налоговых терминов особое место занимает *калькирование*. На современном этапе развития терминологии налогового права предпочтение отдается фразеологическому калькированию, или «переводным заимствованиям» (Д.С.Лотте) представляющими собой перевод иноязычных слов и словосочетаний. Переводные термины являются наиболее удачными и типичными выражениями соответствующих научных понятий, отражающих новые принципы в организации налогообложения, согласуемые с нормами международного права. «Чем больше вовлечена та или иная сфера деятельности в международное сотрудничество, в более или менее длительные международные связи, тем более открыта лексика и терминология этой сферы иноязычным инновациям»<sup>2</sup>. В области международного налогообложения появляются новые сложные (многокомпонентные) термины: *налог с оборота, налог на прибыль, налог на добавленную стоимость* и др.

---

<sup>1</sup> Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории. Изд-е 5-е. М.: Либроком, 2009, с. 203

<sup>2</sup> Русский язык конца XX столетия (1985-1995). М.: Языки русской культуры. 2000, с. 144-145

Востребованность ключевых терминов налогового права определяет их возрастающую роль в образовании новых терминологических сочетаний.

3.3. Термины налогового права на современном этапе их функционирования образуют сложную систему единиц, находящихся между собой в разнообразных связях и отношениях, среди которых особое место занимают отношения полисемии и омонимии. К терминологической многозначности чаще всего приводит семантическое переосмысление слов общеупотребительного языка. Терминологические омонимы, функционирующие в качестве членов разных терминологических полей, встречаются как среди исконных, так и заимствованных терминов, например: *доход, сбор, иммунитет, процент, рейтинг* и др.

Синонимические отношения в терминологии налогового права на современном этапе имеют свои специфические особенности, проявляющиеся прежде всего в их более узкой, по сравнению с ранним периодом, представленности. На современном этапе функционирования терминов налогового права синонимическую дублетность образуют: полные наименования и аббревиатуры; исконные наименования и заимствованные. Синонимы встречаются и среди терминологических сочетаний, например:

а) *идентификационный номер налогоплательщика – ИНН; налог на добавленную стоимость – НДС; налоговый кодекс – НК;*

б) *косвенные налоги – акцизы; налоговый – фискальный.*

Антонимические отношения в терминологии налогового права на современном этапе имеют более широкое распространение, чем в ранний период функционирования данной терминосистемы. Отношения противопоставленности могут быть образованы приставками с отрицательными значениями: *прогрессивное налогообложение – регрессивное налогообложение, импорт товаров – реимпорт товаров, организация юридического лица – реорганизация юридического лица, оффшоризация – деоффшоризация, декларированный – недеklarированный; облагаемый минимум – необлагаемый минимум* и др.

Особым видом системно-семантических отношений, представленных в терминологии налогового права, являются родо-видовые. При выявлении иерархической организации структурных элементов, основанной на родо-видовых отношениях, центрами парадигм обычно становятся основные (ключевые) термины налогового права, составляющие родовые наименования с общим семантическим компонен-

том, например: *налог, пошлина, сбор, доход, расходы* и др. Родовой термин *налог (налоги)* объединяет разные виды налогов: *прямые налоги, косвенные налоги, местные налоги и сборы, региональные налоги, подоходный налог, налог на экспорт и импорт, налог на собственность, натуральный налог, чрезвычайный налог* и др. Существование иерархических родо-видовых отношений между элементами терминосистемы является одним из самых убедительных доказательств системности терминов налогового права на современном этапе их функционирования.

В заключении представлены обобщения, вытекающие из содержания диссертации.

Терминология налогового права в настоящее время активно использует сложившийся терминологический фонд. Многие особенности налоговой терминологии, наблюдающиеся в последние десятилетия, могут быть интерпретированы в результате анализа исторических процессов развития русского литературного языка как их продолжение.

Специфической особенностью современной налоговой терминосистемы является «открытость», связанная с постоянным расширением состава ее единиц и тенденцией к дальнейшему развитию и совершенствованию. В сфере налогообложения в процессе его формирования выработалось большое количество терминов налогового права, которые достаточно прочно укоренились в налоговом законодательстве, а также используются в теории и практике налогообложения. Обогащение терминологии налогового права в русском языке исторически происходило главным образом за счет собственных ресурсов, на основе исконной лексики. В последние десятилетия в налоговой терминологии наблюдается заметное влияние англоязычной терминологии.

Термины налогового права как обозначения специальных понятий на современном этапе развития системы налогообложения характеризуются расширением сферы употребления, включающей не только нормативные акты, специальную литературу, предназначенную для профессиональной коммуникации, но и художественную литературу, газетно-публицистические тексты.

Расширение и обновление состава терминологических единиц налогового права происходит в результате процессов, в целом «вписывающихся» в общие процессы развития русского литературного языка.

**Основные положения диссертации отражены в следующих публикациях:**

1. Об особенностях налогово-пошлинной терминологии в начальный период ее становления // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: БСУ, 2012, №4, с. 61-66
2. К истории формирования налоговых терминов // Язык и литература. Международный научно-теоретический журнал. №3. Баку: БДУ, 2013, с. 32-33
3. К вопросу о происхождении налоговых терминов русского языка». Глобальный научный потенциал. №12, С.-Пб., 2013, с. 64-70
4. Эволюция налогово-пошлинной терминологии в XVII-XVIII вв.». Наука и бизнес: пути развития, №1. М., 2015, с. 27-30
5. Об образовании налоговых терминов в русском языке // Актуальные вопросы и перспективы развития гуманитарных наук / II Международная научно-практическая конференция. Омск, 2015, с. 36-38
6. О семантической истории основных терминов налогового права // Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г.Короленко. Филологические науки. Полтава, выпуск 24, 2015, с.45-49
7. Особенности функционирования терминов налоговой сферы на современном этапе (на материале газетно-публицистических текстов)» // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2016, № 1, с. 12-16

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ**

**BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ**

*Əlyazması hüququnda*

**MƏLAHƏT FƏRHAD QIZI ALLAHVERDİYEVA**

**MÜASİR RUS DİLİNDƏ VERGİ HÜQUQ TERMINLƏRİNİN  
SEMANTİK-STRUKTUR XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

5707.01 – Slavyan dilləri (rus dili)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi  
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

**A V T O R E F E R A T I**

**Bakı – 2016**

**Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin  
Müasir rus dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir**

**Elmi rəhbər:** *filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*  
**Validə Cavid qızı İsazadə**

**Rəsmi opponetlər:** *filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*  
**Qalina Dmitriyevna Udalıx**

*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*  
**Gülşen Dəmirqan qızı Rzayeva**

**Aparıcı təşkilat:** Bakı Dövlət Universitetinin  
Rus dilçiliyi kafedrası

Müdafiə «\_\_\_» \_\_\_\_\_ 2016-ci il saat \_\_da Bakı Slavyan Universitetinin nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Dissertasiya Şurasının (D.02.071) iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı, S. Rüstəm, 25.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat \_\_\_\_\_ 2016-ci ildə göndərilmişdir.

D 02.071 Dissertasiya Şurasının  
Elmi katibi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,  
dosent

**N.R.Muqimova**

## İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Müasir cəmiyyətin siyasi və iqtisadi quruluşlarının inkişafı və iqtisadiyyatı yeni idarə etmə metodları cəmiyyətin ictimai-iqtisadi və vergi hüququ sahələrində yaranan dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Vergi sahəsindəki yeniliklər təkcə yeni texnologiyaların vergi qoyma sahəsinə tətbiq etmə və işləməsinə şərtləndirməmişdi, həmçinin yeni ictimai-iqtisadi gerçəkliyin anlayışlarını bildiren vergi-rüsum sahəsi terminlərinin sayının kəskin çoxalmasına səbəb olmuşdur.

**Dissertasiya mövzusunun aktuallığı** ondan ibarətdir ki, vergi hüquq terminlərinin xüsusiyyətləri struktur-qrammatik və leksik-semantik nöqteyi-nəzərdən kompleks şəkildə hələ təhlil olunmamışdır. Vergi qoyma sahəsinə aid terminlərin həmçinin söz düzəltmə aspekti və mənşəyi də tədqiq olunmamışdır.

Rus vergi terminologiyasının inkişaf tarixinin və inkişaf mənbəsinin tədqiqi müasir vergi nəzəriyyəsinin təhlili üçün də zəruridir.

Çağdaş dilçilikdə termin və terminologiya məsələləri aparıcı mövqə tutur. Terminoloji sistemlərin formalaşması, onların inkişafı və işlənməsi proseslərinin təhlili xüsusi maraq doğurur. Müasir şəraitdə terminologiya təkcə informasiyanın alınma mənbəsi kimi yox, həm də ixtisasa yiyələnmə vasitəsi kimi çıxış edir. Vergi hüquq sistemində aparılan köklü dəyişikliklər onun audit, marketinq, menecment və s. kimi iqtisadiyyat sahələri ilə əlaqəsinə imkan yaratmışdır.

Vergi hüququ terminologiyasının özünəməxsusluğu onun: dilin lüğət tərkibi ilə olan sıx əlaqəsi, ümumişlək leksikadan az ayrılması, bu terminoloji vahidlərinin mənalарının kifayət dərəcədə aydın ixtisaslaşdırılmaması, iqtisadiyyat və hüququn digər sahələrinə aid terminoloji ünsürlərin fəal istifadəsindən ibarətdir. Ümumişlək leksikadan ən geniş istifadə üsulu bunlardır: a) vergi terminologiyasında ümumişlək sözlərin mənalарının dəyişikliksiz istifadəsi; b) ümumişlək sözlərin mənalарının ixtisaslaşması.

Rus vergi terminologiyası, digər elmlərin terminoloji sistemləri kimi, hər şeydən əvvəl: a) rus dilinin sözdüzəldici vasitələri ilə yaranmış; b) ümumdəbi dil sözlərinin semantik dəyişikliyi nəticəsində yaranmış; c) xarici dillərdən alınmalar nəticəsində yaranmış söz və sabit söz birləşmələrindən ibarətdir. Ümumişlək leksik vahidlərin terminoloji leksikaya keçməsi dildə mövcud olan nominativ vahidlərinin semantik dəyişikliyi ilə və onların yeni xüsusi mənalarda işlənməsi ilə əlaqəlidir.

Vergi hüquq terminləri aşağıdakı xüsusiyyətlər ilə səciyyələnir: ümumi yayılma dərəcəsi, sistemlilik, qarşılıqlı əlaqə. Vergi terminləri mürəkkəb sistem təşkil edir və bir-biri ilə müxtəlif münasibətlərdə (polise-miya, omonimiya, sinonimiya, antonimiya) olurlar. Vergi hüquq terminlərinin sistemliliyi və qarşılıqlı əlaqəsi özünü sözdüzəldici yuvaların və əsas vergi terminlərindən ibarət sabit terminoloji birləşmələrin mövcudluğunda büruzə verir.

Vergi hüquq terminologiyasının səciyyəsi ümumilikdə terminologiyanın substantiv olmasına kömək edir. «İsmlər öz vasitəsiz nominativliyinə görə terminlərin əsas qrammatik növləri kimi başa düşülür»<sup>1</sup>.

Vergi terminologiyasının nominativ səciyyəsi özünü onda göstərir ki, vergi sahəsində işlənən terminoloji vahidlərin əsas hissəsini adlandırılan anlayış və onların fərqləndirici xüsusiyyətlərinin dəqiq terminoloji ifadəsi üçün isim və sifətlər təşkil edir.

**Tədqiqatın məqsədi** rus vergi terminologiyasının erkən dövrdən başlayaraq bu günə qədər formalaşma tarixini nəzərdən keçirmək; rus dilində vergi hüquq terminlərinin yaranması, inkişafı və işlənmə proseslərini təhlil etməkdir.

**Dissertasiyada aşağıdakı məsələlər qoyulur:**

- rus vergi terminologiyasının inkişaf qanunauyğunluqlarını ictimai-iqtisadi amillərlə əlaqədə səciyyələndirmək;
- vergiqoyma sahəsi ilə bağlı tematik söz qruplarını qeyd etmək;
- bu qruplar daxilində terminlərarası münasibətləri aşkarlamaq və onlar arasında olan əlaqələri təhlil etmək;
- müəyyən struktur-semantik dəyişikliklərə uğrayan vergi terminlərinin inkişaf tarixini tədqiq etmək;
- vergi-rüsum sahəsində terminlərin əsas əmələ gəlmə proseslərini diaxronik aspektdə təsvir etmək;
- müasir dövrdə vergi hüququ terminologiyasının inkişafının əsas meyllərini üzə çıxartmaq;
- ümumişlək leksika və vergi terminologiyası arasındakı əlaqələrin səciyyəsinə öyrənmək;
- vergi terminlərinin semantik sərhədlərini və onların müasir dövrdə işlənmə xüsusiyyətlərini təyin etmək.

---

<sup>1</sup> Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики. М.: Наука, 1968, с. 168

**Tədqiqatın elmi yeniliyi** ondan ibarətdir ki, ilk dəfə olaraq vergi hüququ terminologiyasının leksik-semantik və struktur-qrammatik xüsusiyyətləri nöqtəyi-nəzərdən kompleks şəkildə təhlili aparılmışdır. İşdə həmçinin erkən dövrdən başlayaraq bu günə qədər vergi terminologiyasının formalaşma və işlənmə tarixi təqdim olunmuşdur. Müasir zamanda vergi-qoyma sahəsinə aid termin və terminoloji birləşmələrin quruluş modelləri müəyyən olunmuşdur.

**Tədqiqatın materialı** qismində işgüzar yazılı abidələr – imtiyaz vəərə-qəsi, müqavilə, qəzet-publisistik mətnlər, leksikoqrafik mənbələrdən (ensiklopediya və izahlı lüğətlərdən, həmçinin iqtisadi və vergi terminologiyası lüğətlərindən) seçmələr – çıxış edir. Bu seçmələr əsasında 1000-dən də artıq vahiddən ibarət kartoteka tərtib olunmuşdur.

**Tədqiqatın metodları.** Qoyulmuş məqsədin çatmasına və qoyulmuş məsələlərin həllinə kömək olan əsas linqvistik metodlar təsviri, statistik və kontekstual təhlil metodlarıdır. Sözlərin semantik quruluşunun təhlili zamanı komponent təhlilin üsullarından istifadə olunmuşdur.

**Tədqiqatın obyektı** rus dilində vergi hüququ terminologiyasıdır.

**Tədqiqatın predmeti** – müxtəlif vergi, töycü, biyar və rüsum adlarından ibarət və özünəməxsus leksik-semantik, struktur-qrammatik, genetik xüsusiyyətlərə malik və erkən dövrlərdən bu günə qədər vergi-qoyma sahəsinin inkişaf tarixini əks etdirən vergi hüquq terminləridir.

Vergi terminologiyası gündəlik işlənen leksikanın ən qədim və inkişaf etmiş laylarından biridir və bundan sonra da inkişaf və təkmilləşdirməyə doğru meyl edir. Vergi hüququ terminologiyasının inkişafı mövcud olan sözdüzəldici modellərin məhsuldarlığının artırılması və yenilərin əmələ gəlməsi, başqa dillərdən alınmalar və terminlərin semantik dəyişikliklərində özünü büruzə verir.

**Dissertasiyanın metodoloji bazasını** dilçilik nəzəriyyəsi sahəsində sanballı sayılan əsərlər, Q.O.Vinokur, V.V.Vinoqradov, A.A.Reformatski, Y.S.Sorokin, D.S.Lotte, D.N.Şmelyov, V.P.Danilenko, T.A.Kandelaki və s. tanınmış dilçilərin əsərləri təşkil edir.

**İşin nəzəri əhəmiyyəti** rus dilində vergi hüququ terminologiyası məsələlərinin işləyib hazırlanmasındadır. Vergi terminologiyasının tematik qrupları müəyyənləşdirilmiş, qruplar daxilində və qruplararası olan sistem əlaqələri aşkarlanmışdır. Terminlərin məhsuldar yaranma üsulları təsvir olunmuşdur və onların əmələ gəlmə mənbələri öyrənilmişdir. Vergi hüququ terminologiyasının sistem mütəşəkkilliyi məsələləri tədqiq olunmuşdur, vergi-qoyma terminlərinin məzmun və formal aspektlərinin özünəməxsuslu-

ğu təhlil olunmuşdur. Tədqiqatın nəticələri linqvistik semantika və terminologiyanın ümumi məsələlərinin həllinə müəyyən töhfə verir.

**Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti** ondan ibarətdir ki, alınan nəticələri tematik prinsiplə tərtib olunmuş xüsusi terminoloji lüğətlərin hazırlanmasında, tarixi və müasir leksikologiyanın öyrənilməsi zamanı, terminologiya üzrə ümumi və xüsusi kursların tədrisində istifadə etmək olar.

**Müdafiyyəyə aşağıdakı əsas müddəalar çıxarılır:**

1. Rus vergi terminologiyasının inkişaf tarixinin öyrənilməsi vergi hüququ terminologiyasında müasir dil proseslərinin təhlili üçün, vergi sahəsinə aid və uzun müddətli inkişaf tarixinə malik əsas terminlərin semantik modifikasiyasının nəzərə alınması üçün zəruridir.

2. Vergi hüquq terminlərinin semantik xüsusiyyətləri bütün işlənmə mərhələlərində terminoloji sistemin dinamikliyi ilə müəyyənləşdirilir; tədqiq olunan terminologiya dilin leksik sisteminin bir hissəsini təşkil edir və bu hissə, öz növbəsində, digər terminoloji sistemlərə daxildir; vergi terminologiyası öz tərkibini dilin daxili vasitələri və digər dillərdən alınmalar hesabına zənginləşdirir.

3. Müxtəlif işlənmə dövrlərində vergi terminologiyasına aid terminlərin əmələgəlmə sistemi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir, bu xüsusiyyətlər ümumxalq dilində sözdüzəltmə prosesləri ilə və vergiqoyma sahəsinə aid xüsusi anlayışların adlandırılmasına olan ehtiyac ilə şərtlənir.

4. Vergi hüququ terminologiyası müasir inkişaf mərhələsində artan sözdüzəldici fəallığı ilə səciyyələnir və terminlərin işlənmə dairəsinin genişlənməsi onların qeyri-ixtisaslaşdırılması və geniş məcazi mənada işlənməsi ilə nəticələnir.

5. Vergi hüququ terminologiyasının müasir işlənmə mərhələsində sistemləşdirilməsi, standartlaşması və beynəlmilləşdirilməsi vergi hüquq sahəsinin müvafiq anlayışlarının daha dəqiq ifadəsi üçün çoxkomponentli terminoloji birləşmələrin yaradılması ilə müşayiət olunur.

**Dissertasiyanın aprobasiyası.** Dissertasiya BSU-nun Müasir rus dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın əsas müddəaları keçirilən respublika və beynəlxalq elmi konfranslarda müzakirə edilmiş və çıxışlarda əks olunmuşdur. Dissertasiya materialları məqalə və məruzə tezislərində əks olunmuşdur.

**Dissertasiyanın quruluşu.** Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, şərti ixtisarlar siyahısı və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

## DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun seçimi və aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, işin tədqiqat metodu, yeniliyi, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti göstərilir, müdafiəyə təqdim edilən müddəalar açıqlanılır.

Dissertasiyanın “Terminlərin spesifikasiyası xüsusi anlayışların dil vasitələri ilə adlandırılması kimi” adlanan **I fəslində** müasir dilçilikdə geniş müzakirə olunmuş və dilin lüğət tərkibinin bir hissəsini təşkil edən müxtəlif terminoloji sistemlər əsasında tədqiq olunmuş termin və terminologiya məsələləri haqqında ümumi məlumat verilir.

Müasir termin nəzəriyyəsində terminologiya məsələlərinin lingvistik tədqiqatları xüsusi aktuallıq kəsb edir. Lingvistik nöqteyi-nəzərindən terminologiyanın tədqiqi zamanı müasir rus dilinin leksik sistemində terminologiya hansı yeri tutur məsələsi əsas sayılır.

Dilçi alimlərin və terminşünasların terminologiya məsələlərinə olan diqqəti, şübhəsiz ki, müasir cəmiyyətin ictimai-iqtisadi inkişaf şəraiti ilə yaranıb. İqtisadiyyat və texnikanın, elm və istehsalatın yeni sahələrinin yaranması “terminoloji partlayış” adlanan hadisəyə səbəb olmuşdur, yəni kütləvi şəkildə yeni terminlərin, terminoloji sahə və bütöv terminoloji sistemlərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. «Terminologiya – leksikanın xarici təsirlərə ən çox həssas olan hissəsidir və nəticə etibarilə burada cəmiyyətin dilə olan təsiri ən çox özünü büruzə verir»<sup>1</sup>.

XX əsrin 40-50-ci illərindən başlayaraq dilçilikdə terminologiyanın lingvistik aspektdə tədqiqi məsələsi son on illiklərdə də aparıcı mövqə tutur və müasir zamanda bir sıra aktual məsələlər qoyulub həll olunur, dil işarəsi olan terminlərin xüsusiyyətləri, müasir rus dilinin quruluşunda onun mövqeyi müəyyənləşdirilmişdir. Terminin özünəməxsusluğu ilə bağlı bir çox məsələlər mübahisəli hesab olunur və həll olunmamış qalır. Bu dil işarəsi olan terminin müxtəlif anlaşılması ilə və terminin leksik vahid olan söz ilə olan nisbət ilə şərtlənir.

Vergi-rüsum terminologiyasının təhlilində biz terminologiyayı ümum-ədəbi dil sistemində nəzərdən keçirməyi təklif edən alimlərin fikri ilə razılaşıyıq, çünki tez-tez elə hal olur ki, eyni leksik vahidlər eyni zamanda həm termin, həm də ümumişlək söz kimi çıxış edə bilər. Bundan başqa,

---

<sup>1</sup> Кобрин Р.Ю. Опыт лингвистического анализа терминологии: Автореф. ...дис. канд., 1983, Вильнюс, 23 с.

istər terminlər, istərsə də ümumişlək sözlər müxtəlif leksik-semantik dəyişikliklərə eyni dərəcədə məruz qalır, məsələn: hər iki vahid eyni sözdüzəldici modellər üzrə əmələ gəlir; polisemiya, omonimiya, sinonimiya və antonimiyaya meylləri var.

V. Danilenko qeyd edir ki, «ümumilikdə leksikanı səciyyələndirən bütün leksik-semantik proseslər, demək olar ki, terminologiyada da baş verir, lakin bu proseslərin özünəməxsus ifadə xüsusiyyətləri olur»<sup>1</sup>.

Terminologiyanın müasir inkişaf səviyyəsi üçün aktual olan əsas məsələ və istiqamətlər müəyyən dərəcədə terminologiyanın tarixi sahəsində də işləmə bilər, çünki müasir terminoloji sistemlərdə bir çox faktlar qədim tarixə malik proseslərlə müəyyənləşdirilir.

Vergi terminologiyası hərəkətdə olan bir sistemdir ki, ictimai-iqtisadi inkişafın dinamikasını əks etdirir, və bu səbəbdən onun tədqiqi dilin inkişaf tarixinə diqqət yetirməyi nəzərdə tutur. Bu isə sözlərin yeni mənalandırılması, yeni leksik vahidlərinin yaranması və digərlərin köhnəlmiş sözlər qrupuna keçməsi ilə və, həmçinin, sözlərarası sistem əlaqələrinin dəyişilməsi proseslərinin təhlili ilə bağlıdır.

1.2. Ümumxalq dilin bir hissəsi kimi terminologiyanın təsviri terminologiyada baş verən və eyni zamanda ümumişlək leksikaya da məxsus polisemiya, sinonimiya, omonimiya və antonimiya kimi linqvistik proseslərin müzakirəsini nəzərdə tutur. Bununla yanaşı terminoloji sistemlərə aid xüsusi anlayışların linqvistik xüsusiyyətləri ümumi leksikaya məxsus xüsusiyyətlərdən fərqlənir.

Eyni və ya yaxın terminoloji sistemlərdə istifadə olunan müxtəlif xüsusi mənaların sözün semantik quruluşunda inkişaf edə bilməsi terminologiyada çoxmənalılıq kateqoriyasının onu ümumxalq dilindəki analogi prosesdən fərqləndirən inkişaf spesifikasiyasına aiddir.

Terminologiyada omonimiyanın xüsusi növü mövcuddur ki, çoxmənalı sözlər ayrı-ayrı terminologiyalarda işlənərək eimlərarası terminoloji omonimiyanı təşkil edən müxtəlif terminlərə çevirilir.

Belə ki, müasir vergi terminologiyasında həmhüdüd sahələrə aid omonim terminlər işlənir: *бюджет, процент, президент, сбор, товар* və s.

Sinonimiya müasir terminologiyanın mürəkkəb məsələlərindən biri hesab olunur və bir semantik hadisə kimi terminologiyada formalaşmanın müxtəlif mənbələri ilə, əmələgəlmənin müxtəlif üsulları ilə bağlı olan

---

<sup>1</sup> Даниленко В.П. Лексико-семантические грамматические особенности слов-терминов // Исследования по русской терминологии. М.: Наука, 1971, с.13

özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir.

Terminologiyada olan antonimiya mahiyyətinə görə ümumxalq dilində mövcud olan antonimiyadan fərqlənmiş, burada da antonimiya öz iki növündə təqdim olunub: leksik və sözdüzəldici. Terminologiyada antonimik münasibətlərin özünəməxsusluğu ondadır ki, onlar terminoloji cərgənin daxilində sadalama münasibətlərinə çevrilir.

Dissertasiyanın **ikinci fəsl**i vergi hüquq terminlərinin məzmun və formal səciyyətlərinin tarixi inkişaf baxımından təhlilinə həsr olunub. Təqdim olunmuş fəsildə vergi-rüsum terminologiyasının xüsusiyyətləri tematik söz və əmələgəlmə mənbəsinə görə araşdırılır. Bu fəsildə həmçinin struktur-qrammatik təsnifat təqdim olunmuş və vergi-rüsum sahəsində terminlərin yaranma üsulları tarixi aspektdə göstərilmişdir.

2.1. Vergi-rüsum terminologiyası onun mövzu-tematik tərkibinə görə həmcins deyil. Biz tərəfdən bu terminologiya sahəsində aşağıdakı leksik-tematik qruplar müəyyən olunmuşdur: vergi qoyma formalarının adları (*зод, оброк, езд* və s.); vergi qoyma vahidlərinin adları (*вар, воз, выть* və s.). Rüsum, vergi və töycü adlarını bildirən qrup çoxsaylı və şaxələnmiş hesab olunur: *бор, дань, вес, тамга, мостовицина, перевоз, вина, гибель, протг оры, пересуд* və s.

2.2. Rüsum-biyar anlayışı ilə birləşən xüsusi terminlərin leksik-tematik qrupunun mənşə nöqtəyi-nəzərindən tədqiqi göstərir ki, tədqiq olunan qrupun əsasını qədim rus leksikası (ümumslavyan və şərq slavyan) təşkil edir. Vergi-rüsum terminoloji sisteminin əksər terminləri digər slavyan dillərinə də məlum olan ümumişlək leksika əsasında əmələ gəlmişdir (*бор, воз, вес, вина, езд, корм, мед, крюк, неделя, мыт* və s.).

Terminoloji leksikanın nisbətən kiçik layını türk dillərindən olan alınma sözlər təşkil edirdi. Alınma sözlər rus dilinin leksik sistemində fəal daxil olurdular və dildə mövcud olan məhsuldar modellər üzrə yeni sözdüzəldici cərgələrin yaranmasına imkan yaradırdı. Bunlar müxtəlif növ biyar və rüsumların adları idi, məsələn: *тамга, ям, ясак*. Qədim alınmalar rus dilinin zəmnində yeni törəmə sözlər əmələ gətirildilər və həmin sözlər sonradan yeni xüsusi mənalarla “*rüsum-biyar*” leksik-tematik qrupuna daxil olmuşdular: *баскачьство – баскак* /türk/, *пудовое – пуд* /qəd. germ./, *ваганное* /qəd. germ./, *кабальное – кабала* /türk/, *княжьщина – князь* /qəd. germ./, *поватажное – ватага* /türk/.

2.3. Vergi-rüsum sahəsinə aid terminlər struktur-qrammatik nöqtəyi-nəzərdən həmcins deyil. Nəzərdən keçirdiyimiz terminologiyada terminlərin iki struktur növünü qeyd etmək olar:

3. Həm törəmə, həm qeyri-törəmə vahidlərdən ibarət sadə terminlər.

4. Semantik qovuşuqluq dərəcəsinə və struktur-qrammatik xüsusiyyətlərinə görə fərqlənən mürəkkəb terminlər və ya termin-söz birləşmələri.

Sadə terminlər: 1) qeyri-törəmə sözlərdən: *мыт, пятно, бор, дар, рост, вес, пуд, езд* və s.; 2) törəmə sözlərdən: *вытчик, гибельщик, промыт, перевоз, бобровое, поватажное, черноборец, даноплатец, куноемец, мытоимец* və s. təşkil olunub. Mürəkkəb terminlər söz birləşmələri ilə: *вес медовый, полоняничные деньги, повозные деньги, гостинная дань, гостинные явки, корм проездной* və başqaları ilə təqdim olunub.

Tədqiq olunan dövrün vergi terminologiyasının leksik-semantik xüsusiyyətlərinə sinonimik qrupların mövcudluğunu aid etmək olar. Terminoloji vahidlər sinonimik münasibətlər yaradarkən sinonimik cərgələrin aşağıdakı növlərini əmələ gətirirdilər: *гость – гостинная дань, мыт – мытная пошлина, проездное – корм проездной, вес - весчее – весчая пошлина, тамга – таможное – таможная пошлина* və s. Vergi hüquq terminləri arasındakı müntəzəm sinonimik münasibətlər təkcə bu termin qrupunun sistem mütəşəkkilliyini yox, həmçinin dildə fəal baş verən terminlərin seçimi prosesini də nümayiş etdirir.

Vergi-rüsum terminologiyasının yaranması və inkişafı dövründə terminoloji sözdüzəltmə rus dilinin ümumi sözdüzəltmə sistem qaydalarına əsaslanırdı. Terminlər ümumişlək leksikanın sözləri əsasında yaranırdı və dilin o dövrü üçün səciyyəvi olan sözdüzəltmə üsul və modellərindən istifadə olunurdu. Lakin xüsusi sözdüzəltmə prosesi zamanı həmçinin özünəməxsus vasitə və adlandırma üsulları yaranmışdı. Terminlərin əsas əmələgəlmə üsulları aşağıdakılardı:

1. Terminlərin morfoloji əmələgəlmə üsulu.
2. Terminlərin semantik əmələgəlmə üsulu.
3. Terminlərin morfoloji-sintaktik əmələgəlmə üsulu (substantivləşmə).
4. Terminlərin sintaktik əmələgəlmə üsulu.

Morfoloji əmələgəlmə üsulu dildə mövcud olan əsaslar və sözdüzəldici affikslərin köməyi ilə yeni sözlərin yaranmasını nəzərdə tutur.

Tədqiq olunan tarixi dövrdə ən məhsuldar sözdüzəldici vasitə növləri aşağıdakılar hesab olunurdu:

- 1) prefiksli (önşəkilçili) – *промыт, пересуд, пожелезное* və s.
- 2) suffiksli (şəkilçili) – *вытчик, заездчик, мытник, данщик* və s.
- 3) prefiksli-suffiksli – *погородие, протаможье* və s.
- 4) affikssiz – *бор, волокита, доход, заказ, заповедь* və s.

5) mürəkkəb – *даноплатец, конокормец, мытоимец* və s.

Terminoloji sistemlərin təşəkkül tapmasında ümumişlək sözlər sahəsində baş verən semantik dəyişilmə ilə terminlərin əmələgəlmə üsulu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. V.P.Danilenko qeyd edir ki, «terminoloji adların yaranmasında semantik üsul ilk sözdüzəldici üsullardan biri idi»<sup>1</sup>.

Ümumxalq dilinin sözləri mənalarını dəyişdirərək xüsusi sahəyə keçirdilər, yəni çoxmənəli sözlərin semantik quruluşunda məlum mənalar əsasında yeni terminoloji mənalar inkişaf edirdi. Semantik derivasiya prosesinə *дань, правда, продажа, суд, вина, поклон, тамга, пересуд* və s. kimi sözlər cəlb olunmuşdur.

Yeni terminoloji mənalar gerçəkliyin əşya və hadisələrinin obyektiv xüsusiyyətləri ilə (hərəkət – hərəkətin yeri, hərəkətin nəticəsi, hərəkətin obyekt) müəyyənləşdirilən assosiativ əlaqələrə əsaslanırdılar. Əşyaların adları biyar və rüsumun konkret növlərinin adlarına köçürülürdü. Belə ki, «ağırlıq», «çəkilmə zamanı müəyyən ağırlıq, tərəzi daşı» mənasını bildirən *вес* sözünün semantik quruluşunda «çəkilmədən rüsum, vergi» yeni xüsusi mənə əmələ gəlir.

Xüsusi səciyyəli metonimik mənalar bir çox ümumişlək sözlərin semantikasında inkişaf etmişdir: *бор, вес, бела (белка), год, езд, вар, двор, мед, перевара* və s.

XI-XVII əsrlərdə vergi sahəsinə aid terminlərin ən məhsuldar əmələgəlmə üsullarından biri morfoloji-sintaktik üsul sayılırdı, yəni sözlərin bir qrammatik sinifdən digərinə keçməsilə yeni terminlərin əmələ gəlmə üsulu. Vergi-rüsum terminologiyasının təşəkkül tapma dövründə substantivləşmə, yəni digər nitq hissələrinə aid sözlərin isimlərə keçməsi terminlərin əmələ gəlməsində əsas üsullardan hesab olunurdu.

Töycü, biyar və rüsumun müxtəlif növlərinin bildirilməsi üçün istifadə olunan substantivləşmiş sifətlər vergi terminologiyasının tərkibində böyük bir qrup təşkil edirdi, məsələn: *кабальное, корабельное, медовое, вьездное, ваганное, весчье, гостиное, железное* və s.

Terminoloji sistemlərin inkişaf prosesində təkcə bir sözdən ibarət terminlər yox, həm də iki və daha artıq sözdən ibarət çoxsözlü vahidlər olan mürəkkəb terminlər geniş yayılmışdır.

Vergi-rüsum terminologiyasının adları sırasında həm substantiv/adlar/, həm də feili törəmələrə rast gəlmək olar. Adlardan ibarət mürəkkəb termin-

---

<sup>1</sup> Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. М.: Наука, 1977, с. 98

lər ümumi cins (tematik) anlamını ifadə edən əsas isim və növ anlamını bildirən asılı isimlər birləşməsindən /*даны от дыма, пошлина корм, пятаина из хлеба* və s./, isim və asılı sifət birləşməsindən /*побор таможенный, полоняничные явки, вес соляной, пошлина соляная* və s./ ibarət idilər.

Nəzərdən keçirdiyimiz terminoloji sistemdə feili söz birləşmələri xüsusi yer tutur: *держати по годам, ходити на бобры, платити гибель, собирать дань, платити вирное, повоз возити* və s.

**Üçüncü fəsildə** rus dilinin müasir inkişaf mərhələsində vergi hüquq terminlərinin işlənmə xüsusiyyətləri açıqlanılır.

3.1. XX əsrin 90-cı illəri və XXI əsrin əvvəllərinin mühüm ictimai-siyasi prosesləri müasir cəmiyyətin ictimai-iqtisadi quruluşunda köklü dəyişikliklərə səbəb oldu və ədəbi dilin leksik sistemində əhəmiyyətli dəyişikliklərə gətirib çıxartdı. XX əsrin sonunda yaranan siyasi və ictimai-iqtisadi şərait çoxlu sayda alınmaların əmələ gəlməsinə və daha əvvəl mövcud olan və iqtisadi-maliyyə, hüquqi, ticarət, vergi və s. sahələrinə aid terminologiyanın fəal işlənməsinə səbəb olmuşdur.

İndiki zamanda terminoloji leksikanın artan rolu kütləvi informasiya vasitələri və bədii ədəbiyyatda öz əksini tapır, həmçinin ümumdəbi dildə də geniş istifadə olunur, çünki məhz “ədəbi dilin mühitində - bu ədəbi nitqin ən əsas nizama salınma amilində - dil daşıyıcılarının nitqində əmələ gələn bütün yeniliklərin seçim, seleksiya mexanizmləri yaranmışdır”<sup>1</sup>.

Vergiqoyma terminologiyası onun müasir inkişaf mərhələsində leksik vahidlərin xüsusi bir qrupudur ki, dilin leksik sistemində xüsusi yer tutur və ümumişlək sözlərdən fərqlənir. Audit, marketinq, menecment, sığorta kimi yeni iqtisadiyyat sahələrinin yaranması və vergi fəaliyyət sahəsinin genişlənməsi müasir ictimai-iqtisadi reallığın yeni anlayışlarını bildirən terminlərin sayının artırılmasına gətirib çıxartmışdır. Müasir mərhələdə vergi terminologiyası qanunverici aktlar və hüquqi sənədlərdə əks olunmuş və vergilərin təşkili, hesablanması və yığılması qayda və şərtlərini müəyyənləşdirən yeni vergiqoyma sisteminin ünsürlərini bildirir.

Bu fəsildə tədqiqat materialı qismində tək vergi hüququ üzrə xüsusi ədəbiyyatın dili və lüğətçilik mənbələrindən deyil, həmçinin dil ünsiyyətinin bütün sahələrində baş verən dəyişiklikləri özündə daha dolğun əks etdirən kütləvi informasiya vasitələrinin dilindən də istifadə etmişdik.

3.2. Nəzərdən keçirdiyimiz vergi hüquq terminləri tarixən formalaşmış rus dilinin söz və termindüzəltmə vasitələri ilə əmələ gəlir.

---

<sup>1</sup> Бельчиков Ю.А. Русский язык. XX век. М.: МГУ, 2003, с. 167

Müasir vergi terminologiyası aşağıdakı vasitələrlə zənginləşir: 1) terminlərin morfoloji əmələgəlmə üsulu; 2) terminlərin semantik əmələgəlmə üsulu; 3) terminlərin sintaktik əmələgəlmə üsulu; 4) digər dillərdən alınma vasitəsilə. Vergi terminologiyası bütövlükdə eynilə ümumxalq dilində istifadə olunan sözdüzəldici vasitələrdən istifadə edir və bu zaman terminlərin həqiqi işlənməsinə qoyulan tələblərə müvafiq olaraq terminlərin ən məhsuldar əmələ gəlmə üsullarını seçir.

Terminlərin ənənəvi əmələgəlmə üsullarından biri morfoloji üsul hesab olunur: affikslə (suffiks və prefikslə), həmçinin mürəkkəb üsul və abbreviatura.

Vergi hüququ terminlərinin seçimi onu da göstərdi ki, bir və ya çox sözlü terminoloji birləşmələr sıfır suffikslə (Ø) təşkil olunmuş törəmələrin ən məhsuldar sözdüzəldici modelidir, məsələn: *взносы работодателей на социальное страхование, оклад налога*.

Suffikslə əmələgəlmə üsulu ilə müqayisədə terminlərin prefikslə əmələgəlmə üsulu nisbətən az məhsuldarlığı ilə seçilir və vergi terminologiyasında, əsasən, *-не, -но* önşəkilçilər ilə təqdim olunub, bu önşəkilçilərlə müxtəlif nitq hissələrindən terminlər yaranır, məsələn: *недоимка, нерезидент, неустойка, неформальная занятость, необлагаемый минимум, подоходные налоги, поимущественные налоги*.

Müasir rus vergi terminologiyasında mürəkkəb üsul ilə (sözlərin birləşməsi ilə) bir sıra terminlər yaranmışdır – *налогообложение, налогоплательщик*.

Müasir terminoloji sistemlərdə mürəkkəb terminlərin geniş yayılması terminlərin həcmnin ixtisara salınması zəruriliyinə və müxtəlif növ abbreviaturaların tətbiq edilməsinə gətirib çıxarır. Abbreviatura müasir terminologiyalarda yeni xüsusi adlandırılmaların məhsuldar əmələgəlmə üsulu kimi vergi hüququ terminologiyasında mühüm yer tutur. Məsələn: *идентификационный номер налогоплательщика (ИНН), налог на добавленную стоимость (НДС), налоговый кодекс (НК)*.

Vergi-rüsum terminologiyasının müasir inkişaf mərhələsində zənginləşməsi və genişlənməsi üsullarından ən əsası kimi terminlərin sintaktik əmələgəlmə üsulu hesab olunur ki, onun vasitəsilə terminologiyada çoxsaylı mürəkkəb terminlər yaranılır.

Yeni terminoloji birləşmələrinin *налог, сбор, пошлина* kimi ümumi cins terminləri əsas komponentləri sayılır, bu terminlər yüksək işlənmə tezliyi ilə səciyyələndir. Yüksək tezlik meyarı, sözdüzəldici fəallıq və çoxtərkipli terminoloji birləşmələrin yaranması zamanı sözlərarası müxtəlif

münasibətlərə girmək bacarığı bu terminləri vergi terminologiyasında əsas hesab etməyə imkan verir.

Termin komponentlərinin qrammatik xüsusiyyətlərini və onların vergi terminoloji sisteminin ayrıca üzvünün quruluşuna birləşməsi üsulunu əks etdirən mürəkkəb terminlər müxtəlif quruluş növlərini əmələ gətirir. Məsələn, *isim+isim*: *носитель налога, оклад налога, субъект налога, налог на прибыль*. İsim+isim modeli digər sözlər – isim, sifət – hesabına genişlənə bilər. Bu cür çoxtərkipli birləşmələr əsas terminlərin mənalərini dəqiqləşdirirlər.

*Sifət+isim* terminoloji modeli quruluş nöqtəyi-nəzərindən isim və təyin edən nisbi sifətdən ibarət söz birləşməsidir: *косвенные налоги, прямой налог*.

Nəzərdən keçirilən terminoloji birləşmələrin bu növü *налог, налоговый* sözləri olan metonimik və ya metaforik modellər əsasında qurula bilər. Belə ki, assosiativ əlaqələrin təsirilə çoxsözlü, həcmli birləşmələr semantik yığılmaya məruz qalır, bu da öz növbəsində, dildənkənar obyektlərin özündə yanaşılığa əsaslanan sabit metonimik birləşmələrin yaranmasına gətirib çıxarır, məsələn: *налоговая декларация, налоговая регистрация, налоговая санкция, налоговый период, налоговое уведомление, якорный сбор* və s.

Əvvəlki dövr terminoloji sistemlərlə müqayisədə müasir vergi terminologiyasında metaforik model üzrə qurulan terminoloji birləşmələrin sayı kifayət qədərdir: *налоговое бремя, налоговая тайна, налоговый иммунитет*. KİV-də terminoloji birləşmələrin metaforik modeli, eləcə də metonimik modeli, olduqca məhsuldardır.

Müasir mərhələdə terminlərin ən geniş yayılmış əmələgəlmə üsullarından biri xüsusi anlayışların bildirilməsi üçün ümumişlək sözlərin istifadəsidir: *возврат, доход, сбор* və s.

Vergi terminologiyasının müasir inkişaf mərhələsində ən mühüm artırılma mənbəsi kimi başqa dillərdən söz və ifadələrin alınması hesab olunur. Başqa dillərdən alınma terminlərin, xüsusən də beynəlmilləllərin, çoxlu sayda olması müasir terminologiyaların səciyyəvi əlamətidir.

Müasir vergi sistemində müvafiq vergi-rüsum sahəsinin anlayışlarını bildirmək üçün qərbi Avropa dillərindən, əsasən ingilis dilindən, alınma terminlər geniş işlənir.

Tədqiq olunan terminoloji sistemdə alınma terminlər çox vaxt trans-terminləşməyə və ya “terminoloji kontaminasiyaya” uğrayır, bu halda “bir bilik sahəsinin termini mənə dəyişikliyinə məruz qalaraq digər elmin termi-

noloji sisteminə daxil ola bilər”<sup>1</sup>. Transterminləşmə prosesi nəticəsində vergi hüququ terminologiyasında iqtisadiyyatın həmhüdüdü sahələrinin terminləri işlənməyə başlayır: *агент, бюджет, дивиденд, рента, иммунитет, квота, рейтинг* və s.

Vergi hüququ sahəsində alınma terminlərinin fəal mənimsənməsi özünü sözdüzəldici əlaqələrin inkişafında göstərir. Belə ki, vergi hüququnda < *мüəyyən müddət ərzində alınan gəlirlərdən tutulacaq vergi haqqında vergi verənin rəsmi bəyanatı* > mənasını bildirən *декларация* termini başlıca terminlərdən biri hesab olunur. Müasir vergi hüququnda *декларация* termini əsasında bir sıra törəmə terminlər yaranmışdır. Məsələn: *декларант, декларирование, декларировать* və s. Sözdüzəldici proseslərdə *домициль, трансферт – домицильный, трансфертный* kimi terminlər iştirak edir.

Vergi terminlərinin alınması prosesində *кalkalaşma* xüsusi yer tutur. Vergi hüququ terminologiyasının müasir inkişaf mərhələsində frazeoloji kalkalara və ya “tərcümə edilmiş alınmalara” (D.S.Lotte) üstünlük verilir. Beynəlxalq hüquq normaları ilə uzlaşdırılmış və vergiqoyma təşkilində yeni prinsipləri əks etdirən tərcümə edilmiş terminlər müvafiq elmi anlayışların daha uğurlu və səciyyəvi ifadələri sayılır.

“Bu və digər fəaliyyət sahəsi uzun müddətli əlaqələrə, beynəlxalq əməkdaşlığa nə dərəcədə çox cəlb olunubsa, bir o qədər də bu sahənin leksika və terminologiyası başqa dillərə məxsus yeniliklərə açıqdır”<sup>2</sup>. Beynəlxalq vergiqoyma sahəsində yeni mürəkkəb (çoxkomponentli) terminlər meydana çıxır: *налог с оборота, налог на прибыль, налог на добавленную стоимость* və s.

Əsas vergi hüquq terminlərinə olan tələbat bu terminlərin yeni terminoloji birləşmələrin yaranmasında artan rolunu müəyyənləşdirir.

3.3. Vergi hüquq terminləri müasir işlənmə mərhələsində bir-birlərilə müxtəlif əlaqə və münasibətlərdə olan (bunların arasında polisemiya və omonimiya xüsusi yer tutur) mürəkkəb vahidlər sistemini yaradır. Ümumişlək dilin söz mənalарının semantik dəyişikliyi tez-tez terminoloji çoxmənalılığa səbəb olur. Müxtəlif terminoloji sahə üzvləri qismində çıxış edən terminoloji omonimlərə istər köhnə, istərsə də alınma terminlər sırasında rast gəlinir, məsələn: *доход, сбор, иммунитет, процент, рейтинг* və s.

<sup>1</sup> Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории. Изд-е 5-е. М.: Либроком, 2009, с. 203

<sup>2</sup> Русский язык конца XX столетия (1985-1995). М.: Языки русской культуры. 2000, с. 144-145

Müasir zamanda vergi hüququ terminologiyasında sinonimik münasibətlər özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir, ilk əvvəl keçmiş dövrlə müqayisədə daha zəif yayılıb. Vergi hüquq terminlərinin müasir işlənmə mərhələsində sinonimik dubleti tam adlandırmalar və abbreviaturalar; qədim və alınma adlandırmalar əmələ gətirir. Terminoloji birləşmələr arasında sinonimlərə də rast gəlinir, məsələn:

a) *идентификационный номер налогоплательщика – ИИН; налог на добавленную стоимость – НДС; налоговый кодекс – НК;*

b) *косвенные налоги – акцизы; налоговый – фискальный.*

Müasir zamanda vergi hüququ terminologiyasında antonimik münasibətlər keçmiş dövrlə müqayisədə daha geniş yayılıb. Qarşıqoyma münasibətləri inkar mənasını bildirən önsəkilçilərlə əmələ gələ bilər: *прогрессивное налогообложение – регрессивное налогообложение, импорт товаров – реимпорт товаров, организация юридического лица – реорганизация юридического лица, оффшоризация – деоффшоризация, декларированный – недеklarированный; облагаемый минимум – необлагаемый минимум* və s.

Vergi hüququ terminologiyasında təmsil olunmuş sistemli-semantik münasibətlərin xüsusi növü kimi cins-növ münasibətləri çıxış edir. Cins-növ münasibətlərinə əsaslanan struktur üsürlərinin iyerarxiya təşkilini müəyyənləşdirərkən görürük ki, ümumi semantik komponenti olan və cins (tematik) adlandırmalarını təşkil edən əsas/açar terminlər, adətən, paradıqmaların mərkəzi olurlar, məsələn: *налог, пошлина, сбор, доход, расходы* və s. *Налог (налоги)* olan ümumi tematik termin verginin müxtəlif növlərini özündə birləşdirir: *прямые налоги, косвенные налоги, местные налоги и сборы, региональные налоги, подоходный налог, налог на экспорт и импорт, налог на собственность, натуральный налог, чрезвычайный налог* və s. Terminoloji sistemin üsürləri arasında iyerarxik cins-növ münasibətlərinin olması müasir işlənmə mərhələsində vergi hüquq terminlərinin sistemliyinin əsaslı sübutudur.

**Nəticə** hissəsində dissertasiyanın məzmunundan irəli gələn ümumiləşdirmələr təqdim olunmuşdur.

Hazırkı dövrdə vergi hüququ terminologiyası artıq formalaşmış terminoloji fonddan fəal istifadə edir. Son onilliklərdə vergi terminologiyasında müşahidə olunan bir çox xüsusiyyətlər rus ədəbi dilinin tarixi inkişaf proseslərinin təhlili nəticəsində onların davamı kimi izah oluna bilər.

Terminoloji vahidlər tərkibinin daim genişlənməsi və bundan sonra da inkişaf və təkmilləşdirməsi meylilə bağlı müasir vergi terminologiyasının

özünəməxsus xüsusiyyəti “açıqlıq” hesab olunur. Vergi qoyma sahəsinin formalaşma prosesində çoxlu sayda vergi hüquq terminləri yaranmışdır və bunlar vergi qanunvericiliyində möhkəmlənərək vergi qoyma nəzəriyyəsi və təcrübəsində geniş istifadə olunurlar. Tarixən rus dilinin vergi hüququ terminologiyasının zənginləşməsi, əsasən, dilin daxili vasitələri hesabına, qədim leksika əsasında həyata keçirilirdi. Son onilliklərdə vergi terminologiyasında ingilisdilli terminologiyanın aydın təsiri müşahidə olunur.

Vergi qoyma sisteminin müasir inkişaf mərhələsində vergi hüquq terminləri xüsusi anlayışların ifadə vasitələri kimi işlənmə dairəsinin genişlənməsi ilə səciyyələnir və özündə təkcə normativ aktları, peşə ünsiyyəti üçün nəzərdə tutulan xüsusi ədəbiyyatı deyil, həmçinin bədii ədəbiyyatı və qəzet-publisistik mətnləri ehtiva edir.

Vergi hüququ terminoloji vahidləri tərkibinin zənginləşməsi və yenilənməsi bütövlükdə rus ədəbi dilinin ümumi inkişaf proseslərinə “yazılan” proseslər nəticəsində həyata keçirilir.

**Dissertasiyanın əsas müddəaları aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır:**

1. Об особенностях налогово-пошлинной терминологии в начальный период ее становления // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: БСУ, 2012, №4, с. 61-66
2. К истории формирования налоговых терминов // Язык и литература. Международный научно-теоретический журнал. №3. Баку: БДУ, 2013, с. 32-33
3. К вопросу о происхождении налоговых терминов русского языка». Глобальный научный потенциал. №12, С.-Пб., 2013, с. 64-70
4. Эволюция налогово-пошлинной терминологии в XVII-XVIII вв.». Наука и бизнес: пути развития, №1. М., 2015, с. 27-30
5. Об образовании налоговых терминов в русском языке // Актуальные вопросы и перспективы развития гуманитарных наук / II Международная научно-практическая конференция. Омск, 2015, с. 36-38
6. О семантической истории основных терминов налогового права // Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г.Короленко. Филологические науки. Полтава, выпуск 24, 2015, с.45-49
7. Особенности функционирования терминов налоговой сферы на современном этапе (на материале газетно-публицистических текстов)» // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2016, № 1, с. 12-16

**Malakhat Farkhad Allakhverdiyeva**

**SEMANTIC-STRUCTURAL FEATURES  
OF TAXATION LAW TERMS  
IN MODERN RUSSIAN**

**Summary**

The thesis consists of the introduction, 3 chapters, the conclusion, the list of abbreviations and the list literature used.

The introduction defines the actuality of the research, shows its targets and problems, mentions its novelty and theoretical and practical importance.

The first chapter of the dissertation covers the theoretical problems of the development and formation of terminology in Russian.

The second chapter considers the formation of taxation terminology in Russian. It touches the objective and topical aspects, the ways of formation of these terms in the historical periods. The author mentions that this terminology system got some semantic and structural changes till the beginning of the 90-s of XX century.

The third chapter of the thesis shows the peculiarity of taxation terminology law and its function at the modern stage. The author characterizes language developments of the terminology in taxation law in the end of XX – the beginning of the XXI centuries.

Expansion and renewal of tax law vocabulary takes place as a result of processes “fitting into” general processes of development of Standard Russian.

The conclusion summarizes the outcome of the research work.

---

Çapa imzalanıb: 17.02.2016.  
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

**«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi**  
Bakı, Rəsul Rza küç., 125  
tel./faks 596 21 44  
e-mail: [mutarjim@mail.ru](mailto:mutarjim@mail.ru)

